

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE RUSYA ARASINDAKİ EĞİTİM İLİŞKİLERİ

Öğr. Gör. Dr. Cengiz ASLAN*

ÖZ

Bu çalışmada, Türk-Rus ilişkileri tarihinin en verimli dönemi olarak kabul edilebilecek olan Atatürk dönemindeki iki ülke arasındaki eğitim ilişkileri konu edinilmiştir. Bu çerçevede içeriği ve yüklenen anlamı geniş olan eğitim ilişkisi, kültürel ilişkilerden farklı olarak, günümüz kullanımıyla öğrenci ve personel hareketliliği anlamında ele alınmıştır. Alanyazın incelendiğinde, Türk-Rus ilişkilerinin tarihine ilişkin çok sayıda araştırma ve yayın dikkati çekerken, iki ülkenin eğitim ilişkilerine dair çalışmaların oldukça sınırlı sayıda ve içerikte olduğu görülmektedir. Araştırmanın amacı, Atatürk döneminde Türkiye-Rusya arasındaki eğitim hareketliliğini bilimsel toplantılara ve önemli günlere katılma, öğrenci ve öğretmen gönderme ve eğitim sistemini incelemek için uzman gönderme açılarından ortaya koymaktır. Araştırma tarihsel bir araştırmadır. Araştırma verileri Devlet Arşivleri, Milli Kütüphane, çeşitli üniversite kütüphaneleri ile elektronik ortamdaki bilgi ve belgelerden elde edilmiş ve betimsel analiz yaklaşımına göre çözümlenmiştir. Atatürk döneminde iki ülkenin eğitim ilişkileri, diplomatik ilişkilerinin gelişimine göre biçimlenmiştir. Eğitim ilişkilerinde bilimsel toplantılara ve önemli günlere katılım konusunda iki ülke de kongre, kurultay, sergi, festival, panayır ve spor müsabakaları türünde etkinliklere yoğun ilgi göstermiştir. Öğrenci gönderilmesi boyutunda Maarif Vekaleti adına öğrenci gönderilmesinin sınırlılığına karşın, diğer Vekaletler adına, yeni kurulan fabrikaların ihtiyaç duydukları teknisyenlerin kısa süreli Rusya'ya gönderilmesi söz konusudur. Bununla birlikte çeşitli heyetler ve uzmanlar, Rus eğitim sistemini incelemek için gönderilmişler ve incelemelerini raporlaştırmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk dönemi, eğitim ilişkileri, Türkiye, Rusya.

EDUCATIONAL RELATIONS BETWEEN TURKEY AND RUSSIA IN ATATÜRK'S PERIOD

ABSTRACT

In this study, educational relations between Turkey and Russia during Atatürk era, which is very important period in Turkish and Russian history, have been examined. Educational relations investigated in terms of student and staff exchange rather than its broad meaning and cultural relations. In the literature, although there are various research and publications about Turkish-Russian historical relations, publications about educational relations are very limited. The aim of the study is to investigate Turkey - Russia relations with regard to attendance of scientific meetings and important dates, student and teacher exchange, exchange of expert for investigation of educational system in Atatürk's period. This study is designed as historical research. In this research documents gathered from Directorate of State Archives Republican Archives, National Library of Turkey, various university libraries and electronical resources and data were analyzed with descriptive analysis method. In Atatürk's period, educational relations between Turkey and Russia shaped according to political relations. Within the context of educational relation, both countries showed intense interest to scientific meetings, sports competitions, congress, exhibition, festival etc. As for student exchange in that period, although from Ministry of Education limited number of students were sent to Russia, from other ministries many technical personals were sent there to get short trainings and to fulfill qualified person needs of newly founded factories. On the other hand, different committees and

* Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Ana Bilim Dalı, cngzaslan@gmail.com, Orcid ID: 0000-0003-3710-9838

experts were sent to Russia for investigating their education system and they reported their investigations.

Keywords: Atatürk's period, education relations, Turkey, Russia.

Giriş

Atatürk döneminde muasır devletler model alınarak sürdürülen modernleşme düşüncesi, yeni kurulan Cumhuriyet'in çağdaş bir ülke olmasının koşullarını hazırlamıştır. Kuşkusuz bu model, Cumhuriyet'in yeni insanını yaratması ve milli güzidelerini yetiştirmesinin yolunu açacak, bu yol da muasır medeniyetlerin deneyim ve birikimlerinden yararlanılmasından geçecekti. Bu sürecin eğitim alanında en etkili yolları olarak; yurt dışına öğrenci gönderilmesi, yurt dışından uzmanlar davet edilmesi, yurt dışına araştırma ve inceleme için uzmanlar gönderilmesi ve tercüme faaliyetleri gösterilebilir.

Atatürk döneminde farklı alanlardan öğrenci, öğretmen, müfettiş ve bürokrat eğitim görmek, bilgi-görgü artırmak, eğitim sistemine yönelik inceleme ve araştırmada bulunmak üzere çeşitli ülkelere gönderilmiştir. Bunun yanı sıra yurtdışında gerçekleştirilen sempozyum, kongre gibi uluslararası bilimsel toplantılara, sergi, kutlama gibi ülkelere özgü önemli günlere katılıma da önem verilmiştir (Aslan 2014:62). Bu anlayışta, Cumhuriyet'in dünya gündemini ve yenilikleri izleme, kendisi için gerekli olanı alma ve yararlanma, kendisini yeniden düzenleme isteğinin ve felsefesinin olduğu söylenebilir.

Alanyazında Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkilerini, özellikle siyasal ve kısmen de kültürel yönleriyle ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Buna karşın iki ülke eğitim ilişkilerinin birkaç çalışmayla sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada dönemin iki ülke eğitim ilişkileri bilimsel toplantılara ve önemli günlere katılma, öğrenci ve öğretmen gönderme ve eğitim sistemini incelemek için uzmanlar gönderme boyutları çerçevesinde ele alınmıştır.

Ana Hatlarıyla Türk-Rus Siyasal İlişkileri (1920-1938)

Osmanlı'da başlayan ve karşılıklı ezeli "düşman" olarak nitelendirilen Rusya ile ilişkiler, Milli Mücadele döneminden başlayarak İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar süren bir gelişme seyri göstermiştir. Bu dönem iki ülke ilişkilerinde, karşılıklı görüşmelerle, yaşadıkları önemli siyasal-toplumsal olayların sonucu olarak en verimli dönemin yaşandığı söylenebilir. Anadolu'da, emperyalizme karşı verilen mücadele sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile Ekim Devrimi'nin ardından 1922 yılında kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), kuruluş süreçlerinde dayanışma ve işbirliği içinde olmuştur (Tellal 2000:15). Bolşevik Devrimi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için de dostluk ve işbirliği çerçevesinde bir "müttefik" yaratmış, emperyalizm karşıtlığı iki devrimi aynı cephede buluşturmuştur (Perinçek 2005:24). Bu çerçevede iki ülke arasındaki dolaysız dostluk ilişkilerinin başlaması, 1920 yılının ilk yarısında Nisan ayında, Rusya'daki iç savaşın en ateşli evresinde gerçekleşmiştir. Ülkesinin ulusal çıkarlarını bilen Atatürk'ün teklifiyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından, Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) Halk Komiserleri Kurulu'na bir mektup gönderilmiş ve bu mektupta Sovyet Rusya'nın, emperyalistlerle mücadelesinde devrimci Türkiye'ye yardım edeceği umudu belirtilmiştir

(Aralov 2010:7). Atatürk'ün Lenin'e yazdığı 26 Nisan 1920 tarihli bu ilk mektup, aynı zamanda TBMM'nin de ilk dış politika eylemidir (Perinçek 2005:51).

Moskova ile bu ilk temas Halil (Kut) Paşa'nın Rusya'ya gitmesiyle gerçekleşmiştir. Bu mektuba cevapta RSFSC Hükümeti'nin, TBMM'nin bu deklarasyonunu memnuniyetle kabul ettiği belirtilmiş ve iki devlet arasında hemen diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin kurulması teklif edilmiştir (Jaeschke 2011:161). Bu dönemde, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla, Rus Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti tarafından Türkiye'ye 11 milyon altın ruble ve 100 bin Osmanlı altını tutarında para yardımı yapılmıştır. Bu tutar dönemin, kağıt Türk Lirası hesabı ile 80 milyon civarındadır ve bu yardım Ankara Hükümeti'nin bir yıllık bütçesinden-1921 yılı bütçesi- fazladır (Yerasimos 2000:614-619).

Atatürk ile Lenin'in bu mektupları iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde büyük rol oynadığı gibi, SSCB'nin dış politikasının temel ilkesi olan "barış içinde yan yana yaşama ilkesi", SSCB ile Türkiye Cumhuriyeti arasında güven ve saygınlık yaratma, birbirlerinin içişlerine karışmama ve ulusal çıkarlarına hürmet etme temeline dayalı samimi bir dostluk ve yararlı bir işbirliği kurulmasına olanak sağlamıştır (Vandov 1982:5). Benzer bir düşüncenin Türkiye Cumhuriyeti'nin temel politikasında takip edilen "yurtta barış dünyada barış" ilkesi ve dünyayla bütünleşme, yenilikleri yakından izleme, kendisi için gerekli ve yararlı olanı alma isteği ile örtüştüğü söylenebilir. Bu çerçevede, 1920 yılında siyasi görüşmelerde bulunmak üzere Hariciye Vekili Bekir Sami Bey ve İktisat Vekili Kemal Bey görevlendirilmiştir (BCA, 30.18.1.1/1.1.5). 19 Temmuz'da Moskova'ya ulaşan heyet Lenin'le görüşmüş ve bir anlaşma taslağı oluşturulmuştur. Rusya'dan da Eylül 1920'de 200 kişilik ilk elçilik heyeti Türkiye gelmiştir (Perinçek 2005:52-67). Bu siyasi ilişkiler sürecinde Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, 21 Kasım 1920'de Moskova'ya; 19 Haziran 1921'de Natsarenus Türkiye'ye siyasi temsilci, elçi olarak gönderilmiştir (Aralov 2010:24). Ali Fuat Paşa, 19 Şubat 1921'de göreve başlamak üzere, kalabalık bir elçilik heyetiyle Moskova'ya ulaşmıştır. 21 Şubatta ise Yusuf Kemal (Ekonomi Bakanı), Dr. Rıza Nur (Sağlık Bakanı) ve Ali Fuat Beylerden oluşan heyet resmi olarak Ruslarla görüşmeye başlamıştır (Cebesoy 1955:37-138). 16 Mart 1921'de Moskova'da, Türkiye - Rusya arasında 16 maddeden oluşan Muhadenet Ahitnamesi (Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması), 13 Ekim 1921 günü Kars'ta Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyetleri arasında Dostluk Antlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalardan sonra, Rusya'dan General Frunze ile birlikte 40 kişilik bir heyet, 13 Aralık 1921'de Ankara'ya gelmiştir (Girgin 2014:150). 2 Ocak 1922'de Ankara'da, Ukrayna Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkiye arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması (Muhadenet ve Uhuvvet Muahedenamesi) imzalanmıştır. Yerasimos'a göre, Moskova ve Kars Antlaşmaları, iki ülke arasındaki sorunları çözen ve Ankara Hükümeti'ne uluslararası yasal bir statü ve saygınlık veren belgelerdir (Yerasimos 2000:613).

Bu iki antlaşmadan sonra, 10 Nisan 1922'de, Atatürk'ün bir kez daha Lenin'e mektup yazdığı görülmektedir. Bu mektupta, Rusya'nın dostluğunun, geçmişte olduğu gibi, gelecekte de TBMM Hükümeti'nin takip edeceği siyasetin asıl temelini teşkil edeceği ve iki ülkenin her zaman olduğundan daha çok, emperyalist ve kapitalist devletler tarafından oynanan yeni oyunlar karşısında sağlam bir birlik teşkil etmeleri

gerektiği belirtilmektedir (Girgin 2014:228; Jaeschke 2011:167). 3 Eylül 1922'de, Büyük Taarruz'un sonucu ulaşılan zaferi ilk kutlayan Ruslar olmuş ve bu tebriğe teşekkür yanıtı 5 Eylül'de verilmiştir (Girgin 2014:241).

17 Aralık 1925'te, Paris'te SSCB ile Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır. Yapılan bu antlaşmalar iki ülke arasında birçok alanda işbirliğinin yasal zeminini oluşturmuştur. Diğer bir ifadeyle bu anlaşmadan sonraki dönemde Moskova, Ankara'ya sık sık heyetler gönderip Türkiye-Sovyetler Birliği dostluğunun kendileri için ne derecede önemli olduğunu göstermiştir (Jaeschke 2011:174).

Kasım 1926'da, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Odesa'ya gitmiştir. Burada Çiçerin ile yapılan görüşmede, konsolosluklar ve ticaret konuları ele alınmıştır (Girgin 2014:259). 24.10.1927 tarihinde, Sovyet Rusya İhtilali'nin 10. yılı törenlerine katılmak üzere Türkiye'den Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Saffet Bey'in başkanlığında, Siirt milletvekili Mahmud, Gaziantep milletvekili Kılıç Ali ve Darülfünun emini Doktor Neşet Ömer (İrdelp) Beylerden oluşan bir heyet görevlendirilmiştir (BCA, 30.18.1.1/26.58.20). Vandov'a göre 1925 antlaşmasının süre uzatımı için Ankara'ya gelen Sovyet Dışişleri Komiseri Yardımcısı L. M. Karahan ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) 17 Aralık 1929 tarihinde bir protokol imzalamıştır. Bu ziyarette Moskova'ya davet edilen Aras ve beraberindeki heyet, 23 Eylül 1930'da Moskova'ya gitmiş, 7 Ekim 1930'da Türkiye'ye dönmüştür. Bu görüşmede Sovyet Hariciye Komiseri M. M. Litvinov, Türkiye Hükümeti adına Ankara'ya resmen davet edilmiştir. Bu davet, 26 Ekim - 1 Kasım 1931 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu ziyarette İsmet Paşa Moskova'ya davet edilmiş ve bu davet, 25 Nisan-10 Mayıs 1932 döneminde, 30'u aşkın kişiden oluşan bir heyetle gerçekleşmiştir (Vandov 1982:71-91). İsmet Paşa "Türk-Rus dostluğunun zeval bulacağını zannedenlerin inkisara uğrayacağını" (Cumhuriyet, 4 Mayıs 1932:3) belirterek bu görüşmeye yönelik Türk tarafının tutumunu net biçimde ortaya koymuştur. Bu ziyaret için İnönü iyi bir aydınlanma, karşılıklı itimadın kuvvetlenmesi ve Sovyet Rusya koşullarının yakından görülmesi konularında olumlu geçtiğini belirtmektedir (İnönü 2006:514). Vandov'a göre bu görüşmeler sonucunda, yeni bir ekonomik işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Rusya, Türkiye'nin ulusal sanayiini güçlendiren yeni fabrikalarına makine ve donatım sağlanması için faizsiz 8 milyon dolarlık kredi vermeyi ve Türkiye de bu krediyi yerli mallarıyla 20 yıllık bir dönemde ödemeyi taahhüt etmiştir. Böylelikle iki ülke yöneticileri, SSCB ile Türkiye arasında sürekli işbirliğinin kurulmasını ve Sovyetlerin Türkiye'ye uzman göndererek yardım sağlamasını kararlaştırmışlardır (Vandov 1982:107).

Dönemin Rusya Hükümeti de siyasi ilişkilerin sonucu olarak Türkiye'de düzenlenen önemli günlere ve etkinliklere katılmayı önemsemiştir. Bu kapsamda 1933'te Rus Karadeniz filosundan savaş gemileri İstanbul limanını ziyaret etmiş, bir hava filosu (12 uçak) da İstanbul'a gelmiş ve Türkiye'ye 4 uçak hediye edilmiştir. Rusya'dan gelen bu uçakların, Cumhuriyet Bayramı'nda İstanbul ile Ankara arasında uçuşlar yapması planlanmıştır (Cumhuriyet, 27 Ekim 1933:3). 26 Ekim - 9 Kasım 1933 tarihlerinde SSCB Savunma ve Askeri-Deniz Kuvvetleri Komiseri General Kliment Efremoviç Voroşilov başkanlığında Dışişleri Komiser Yardımcısı L. M. Karahan, Eğitim Komiseri Bubnov, Eğitim Komiser Yardımcısı Krijanovski, SSCB Süvari Kuvvetleri Komutanı ve Devrim Komuta Konseyi üyesi Budyoni başta olmak üzere büyük bir

heyet, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü ile ilgili olarak Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur (Vandov 1982:108). Bu ziyarette, Ankara'da İsmet Paşa Kız Enstitüsü'ndeki eğitim sergisi, Gazi Muallim Mektebi, iktisat sergisi ve Ziraat Enstitüsü, İstanbul'da ise Topkapı Sarayı, Asar-ı Atika Müzesi, Evkaf Müzesi, Dolmabahçe Sarayı, İstanbul Kız Muallim Mektebi, Beykoz Dericilik Fabrikası ziyaret edilmiştir (Aydoğan 2007:353-355). Ayrıca SSCB İlimler Akademisi Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü tarafından hazırlanan Türklerin yaşayışı, kültürü ve sanatı ile ilgili materyaller koleksiyonu dönemin Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir (Tacibayev 2004:198). Vorosilov'un bu ziyaretiyle iki memleket arasındaki güven havası kuvvetlenmiş ve ilişkiler daha sağlam bir zemine oturmuştur (İnönü 2006:516).

Türkiye'den, Sovyet Rusya Hükümeti'nin 1 Mayıs milli bayramına katılmak üzere, 14.04.1934 tarihinde uçak filosu mürettebatı Moskova'ya gönderilmiştir (BCA, 30.18.1.2/44.22.13). 1-10 Eylül 1934 tarihinde Kiev'de Sovyet Rusya tarafından düzenlenen büyük manevraya katılmak üzere bir heyet görevlendirilmiştir (BCA, 30.18.1.2/47.56.20).

Ankara'ya yeni tayin edilen büyükelçi L. M. Karahan ile Türk Dışişleri Bakanı Tefrik Rüştü Aras, 7 Kasım 1935 tarihinde, 1925 antlaşmasının süresini 10 yıl daha uzatan bir protokol imzalamıştır. 1936 yılında SSCB'nin daveti üzerine 1 Mayıs törenlerine katılmak için Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Rifat başkanlığında bir heyet Moskova'ya gitmiştir (Vandov 1982:118-122).

Karahan'ın, 3 Mayıs 1937'de görevden alınmasıyla yerine Karski atanmıştır. Karski, Atatürk'le 1 Haziran günü görüşmüş ve bu görüşme bir Sovyet yetkilisiyle Atatürk'ün son görüşmesi olmuştur. Bu son görüşmede Atatürk, SSCB ile dostluğun Türk dış politikasının temeli olduğunu vurgulamıştır. Karski'nin 2 Haziran 1937 tarihli Rusya'ya gönderdiği telgrafta, Atatürk ve görüşmeye katılanların, Aras'ın ziyaretinin Türk politikasıyla ilgili Rusların şüphelerini gidereceğini düşündükleri belirtilmektedir (Perinçek 2005:233). 4 Temmuz 1937 tarihinde, İçişleri Bakanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya yönetimindeki heyet 20 günlük bir ziyaret için Moskova'ya gitmiştir (Vandov 1982:123). Bu ziyarette Dışişleri Bakanı Tefrik Rüştü Aras da bulunmuş ve heyet Stalin'le görüşmemiş, heyetin bu temasları soğuk ve kısıtlı geçmiştir (Girgin 2014:261).

Görüldüğü üzere, Milli Mücadele döneminden itibaren yoğun biçimde siyasal ilişkilerin sürdürüldüğü, neredeyse her yıl iki ülkenin birbirlerine yönelik siyasi ziyaretler gerçekleştirdiği söylenebilir. 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren Türk-Rus ilişkileri başka bir aşamaya, gerileme aşamasına geçmiştir. Vandov'a göre, Temmuz 1936'da Montrö'deki Boğazlar Konferansı'ndan sonra SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkilerde bazı çatlaklar belirmiş, Atatürk'ün ölümünden sonra bunlar derinleşmiştir (Vandov 1982:107). Almanya ve Sovyetler Birliği arasında, 23 Ağustos 1939'da imzalanan Saldırmazlık Paktı'ndan sonra, Türk-Rus ilişkileri yeni ve zor bir sürece girmiştir. Ağustos 1939'da Moskova'ya davet edilen Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve beraberindeki heyet 25 Eylül 1939'da bu davete katılmış ve 1-15 Ekim 1939'da dört defa görüşme sağlanmıştır (Ertem 2010:253). Jaeschke'e göre Stalin yönetimindeki Rusların, Boğazları müştereken müdafaa etmeyi teklif etmesi ilişkileri tersine döndürmüştür. Bununla birlikte Rusya'nın 15.3.1945'te Paris Antlaşması'nı

tanımadıklarını söylemesi, şifahi olarak Kars'ın geri istenmesi, Boğazlar sorununun ortaya çıkarılması dostane ilişkilerin sonu olmuş ve Türkiye'nin NATO'ya girmesine sebep olmuştur. Stalin'in ölümünden sonra 30.5.1953'te Sovyet Hükümeti bu isteklerinden vazgeçmiştir (Jaeschke 2011:174).

Türkiye ve Sovyet Rusya Arasındaki Eğitim İlişkileri (1920-1938)

İki ülkenin eğitim ilişkileri dönemin siyasal-toplumsal-ekonomik koşullarıyla paralellik göstermektedir. Bu çerçevede eğitime ilişkin deneyimlerinin de çalışma kapsamındaki dönemde, gelişen veya sınırlı kalan alanlarının olduğu söylenebilir. Cumhuriyet öncesi dönemde Rusya'da öğrenim gören öğrenci sayısının, iki ülkenin koşulları düşünüldüğünde az olması beklenir. Kaldı ki Meşrutiyet döneminde, 1327 (1911) yılında, 8 ülkede öğrenim gören Osmanlı vatandaşı 135 öğrenciden, 9'u kız öğrencidir ve bu öğrencilerden 1'i, Katrin Hanım, Rusya'da Petersburg Darülfünunu'nda tıp eğitimi almaktadır (Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Müdüriyeti 1327:44-46). Cumhuriyet ile birlikte Maarif Vekaleti adına Rusya'ya öğrenim için gönderilen öğrenci sayısının, Maarif Vekilliği ile Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü istatistik yıllıklarına göre neredeyse hiç değişmediği söylenebilir.

Ekim Devrimi ile birlikte, 1918'de, Taşkent ve Kiev'de Şarkiyat Enstitüleri, 1920'de Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü kurulmuştur (Ataöv 2004:90). Kameneva'ya (1928) göre, 1925'te SSCB'de kurulan VOKS teşkilatı¹, SSCB'nin toplumsal ve kültürel alanlarda dış ülkelerle gerçekleştireceği ortak faaliyetleri, bilimsel işbirliği antlaşmalarını, kültürel ilişkileri, sosyal organizasyonları gibi etkinlikleri yürütecektir. Sverçevskaya'ya göre, 1927 Ekim'inde Sovyet ihtilalinin 10.yıl kutlamaları çerçevesinde Ankara ve İstanbul'da açılacak sergilere katılmak ve çeşitli temaslarda bulunmak üzere VOKS Başkanı Olga Kameneva Türkiye'ye resmî ziyarette bulunmuştur (Akt. Tacibayev 2011:159-167; Benhür 2008:591-599).

Lenin döneminin Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin, eğitim halk komiseri A.V. Lunaçarskiy'e yazdığı mektubunda Atatürk için, Türk kadınının kurtuluşunu ve kadınlara bütün haklarda ve toplum yaşantısında erkeklerle eşitlik isteyen ilerici bir hareketin başında olduğu, kendisini çevreleyen kalabalıklara parlamentarizmden, kadının özgürlüğünden, milli eğitimin ve bütün kültürün modernleştirilmesinden söz ettiği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra mektubunda Çiçerin, Atatürk ve ülkü arkadaşlarının Türk toplum ilişkilerinin modernleştirilmesi konusundaki çalışmalarının kolaylaşması için onlara materyal gönderilmesini, tarımsal öğrenimle de ilgilenen Türklerin tekrar, teknik alanda öğrenim yapmak üzere gençleri göndermeyi teklif etmeleri durumunda, bunun mümkün olup olmadığı ve planların uygulanıp uygulanamayacağını kendisine bildirmelerini istemiştir (Aralov 2010:125,126). Büyük bir ihtimalle bu mektubun 1922'de yazıldığı ve bu tarihten önce Türkiye'nin Rusya'ya tarım öğretimi ile ilgili bir teklifte bulunduğu söylenebilir.

¹ 1934 yılına doğru, VOKS'un Türkiye'den sürekli yazıştığı 28 kişi olmuştur. Bunlar arasında besteciler Zeki Bey, Hasan Ferit, Muhsin Ertuğrul, müzikolog Mahmut Ragıp, ressam Nurullah Cemal, yazarlar Yakup Kadri, Falih Rıfkı gibi isimler bulunmaktadır. Bk. Raşid Tacibayev, Kızıl Meydan'dan Taksim'e Siyasette, Kültürde ve Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri (1925-1945), İstanbul, Truva Yayınları, 2004, s.175.

İnönü'nün Rusya ziyaretinden sonra, eğitim-kültür alanındaki ilişkilerin de yoğunlaştığı görülmektedir. Bu kapsamda Vitol, 1933'te işbirliğini daha sağlam temellere oturtmak için SSCB İlimler Akademisi bünyesinde Türkiye ile İlmî Bağlantıları Destekleme Komisyonu kurulduğunu ve bu komisyonun 1937 yılına kadar varlığını sürdürdüğünü belirtmektedir. 1934 yılında Şarkiyat Enstitüsü bünyesinde kurulan Türkologlar Cemiyeti, bu tarihten itibaren Türkoloji alanındaki tarih ve dil çalışmalarının merkezi haline gelmiştir (Vitol 2015:116-118). Öyledir ki, Türkiye ile Rusya arasında bilgi münasebetleri komisyonu, Moskova radyosundan zaman zaman Türkçe konferanslar düzenlemiştir (Cumhuriyet, 1 Mart 1935:3).

Bilimsel Toplantılara ve Önemli Günlere (Sergi, Festival, Kutlama Günleri ve Spor Müsabakaları) Katılma

Bilimsel Toplantılar

İki ülke de, kendi ev sahipliğinde ve çeşitli ülkelerde gerçekleşen toplantılara ilgi göstermiştir. Örneğin 1 Eylül 1920'de Bakü'de düzenlenen Doğu Halkları Birinci Kurultayı'na Türkiye'den, Türk komünistleri, Enver Paşa ve arkadaşları ile Ankara temsilcileri adında üç farklı siyasi grup katılmıştır (Girgin 2014:189).

Ziraat Vekili Mehmet Sabri Bey, 1925 yılı sonunda, Sovyet Hükümeti Ziraat Halk Komiseri'nin daveti üzerine Sovyet Rusya'ya 46 günlük bir seyahat düzenlemiştir. Bu gezisinde davet edilen Prof. Mihailov, 1926'da Türkiye'ye gelmiş ve veterinerlik eğitimleri için kurslar açmıştır (Yıldırım 2008:531-533). 1925'te ziraat bilimci Sovyet Profesör P. Zhukovsky ve beraberindeki heyet, 1927 yılına kadar 3 kez Anadolu'yu gezmiş (Zhukovsky 1951:XV) ve Türk tarımını bitki türleri açısından incelemiş, ziraat numuneleri almış, bu numuneleri ülkesine götürerek Leningrad Ziraat Enstitüsü'ne bağlı laboratuvarında bir Türk ziraat pavyonu açmıştır (Yıldırım 2008:533).

Moskova'da, 1926'da düzenlenen Pamuk Kongresi'ne Ticaret Umum Müdürü Ahmed Faik ve Ankara Ticaret Mektebi Müdürü Ahmed Münir Beyler katılmıştır (BCA, 30.18.1.1/18.15.14). Sovyetler tarafından Birinci Bakü Türkiyat Kurultayı Bakü'de, 26 Şubat 1926 tarihinde toplanmıştır. Bu toplantıda alınan kararlardan biri de tüm Türkler için Latin alfabesine geçilmesiydi. Bu toplantıya Türkiye'den Fuat Köprülü, Hüseyinzade Ali Turan ve İsmail Hikmet Ertaylan katılmıştır (Oral 2004:107-118). Nesibli'ye göre bu kurultay bilimsel olmaktan daha çok siyasi bir etkinliktir (Nesibli 2018:206).

Moskova'da, 29.02.1928 tarihinde düzenlenen Baytari Kongresi'ne Pendik Bakteriyolojihane-i Baytari Müdürü Şefik (Kolaylı) ve Hıfzısıhha Umum Müdürü İsmail Asım (Arar) katılmıştır (BCA, 30.18.1.2/1.4.11). 15.04.1929 tarihinde Moskova'da düzenlenen Şimendifer Kongresi'ne, Erzurum- Sarıkamış hattı müdürü Kemalettin Bey katılmıştır (BCA,30.18.1.2/3.21.2). Moskova'da 10.07.1930 tarihinde düzenlenen Sıhhi, Baytari ve Zirai Konferanslarına, Sıhhiye Vekili ve Aydın Milletvekili Dr. Mazhar (Germen) başkanlığında, Sıhhi Umum Müdür Dr. Selahattin, Mardin Milletvekili Ali Rıza ve Pendik Bakteriyolojihane-i Baytari Müdürü Şefik (Kolaylı) Beylerin de yer aldığı bir heyet katılmıştır (BCA,30.18.1.2/12.45.13).

Dönemin Rusya Hükümeti de Türkiye'de düzenlenen önemli bilimsel toplantılara ve etkinliklere katılmayı önemsemmiştir. Öyle ki, Sovyet bilginlerinin Türk Dil Kurumu

kurultaylarına katılışı bir gelenek olmuştur (Vandov 1982:183; Perinçek, 2005:210). Türk Hükümeti'nin davetlisi olarak, Türk dili hakkında incelemelerde bulunmak ve Türk Dil Kurumu'nun Birinci Kurultayı'na katılmak üzere Sovyet Rusya Fen Akademisi başkan vekili ve Devlet Tarih Akademisi başkanı Prof. N. Y. Marr ile akademi üyelerinden Türkiyat uzmanı Prof. Samoiloviç 18 Mart 1933'te Ankara'ya gelmiştir (Cumhuriyet, 17 Mart 1933:1).² Atatürk Sovyet ilim adamlarına, ortak Türk alfabesi oluşturulmasını, Türk İlimler Akademisi ile Sovyet-Türk Türkoloji Komisyonu kurulmasını teklif etmiş ve Türkiye ile İlimi İlişkiler İşbirliği Komisyonu kurulmuştur (Tacibayev 2011:1699).

Türk Dil Kurumu'nun 18 Ağustos 1934'teki İkinci Dil Kurultayı'na katılmak üzere Sovyet profesörleri dilbilimci Samoiloviç ile Meşçininov 4 Ağustos 1934 günü İstanbul'a gelmişlerdir (Cumhuriyet, 5 Ağustos 1934:1).³ 3 Mayıs 1934 tarihinde Moskova'da toplanan Tıp Kongresine Prof. Dr. Akil Muhtar, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti İstatistik ve Neşriyat Müdürü Dr. Zeki Nasır ve Ankara Numune Hastanesi operatörü Dr. Ömer Vasfi Beyler görevlendirilmiştir (BCA,30.18.1.2./44.23.1). Vandov'a göre, Falih Rıfkı Atay ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu 17 Ağustos 1934'de Moskova'da yapılan Sovyet Yazarları Kurultayı'na katılmıştır (Vandov 1982:122). Milli Talim ve Terbiye Heyeti'nin 8 Ağustos 1934 tarihli kararına göre, Sovyet Rus Fen Akademisi tarafından 1934 yılı Eylül ayında toplanan Beynelmilel Kimya Kongresi'ne, Üniversite kimya doçenti ve fen doktoru Remziye Salih Hanım Leningrad'a gönderilmiştir.

Moskova ve Leningrad'da, 9.8.1935-17.08.1935 tarihlerinde gerçekleşen 15. Arsiulusal (uluslararası) Fizyoloji Kongresi'ne, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden Ordinaryüs Prof. Kemal Cenap ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği uzmanlarından Dr. Remzi Gönenç hükümet hesabına, Tıp Fakültesi Profesörlerinden Dr. Ahmet Kemal ise kendi hesabına katılmıştır (BCA, 30.18.1.2/56.57.16). 10-18 Eylül 1935'te Leningrad'da düzenlenen 3. Arsiulusal İran Arı ve Arkeolojisi Kongresi'ne Arif Müfit Bey ve Celal Esat Arseven katılmıştır (BCA, 30.18.1.2/57.69.16). 1935 Ekim'inde Sovyet bilginleri Dr. Danişevski, Dr. Buradenko ve Dr. Luray İstanbul'da düzenlenen 6. Sağlık Kurultayı'na katılmışlardır (Vandov 1983:184).

Türk Dil Kurumu'nun 1936 Ağustos'unda yapılan 3. Kurultayı'na Sovyetler Birliği İlimler Akademisi üyesi ve Türkiye ve İlimi Münasebetler Komisyonu Başkanı Prof. Samoiloviç, Sovyetler Birliği İlimler Akademisi üyesi Prof. Meşçeninof ve Moskova Üniversitesi Şark Tarihi'nden Prof. Gabidullin davet edilmiştir. Bu kurultayda "Türkiye ile Sovyetler Birliği'nde başlıca dilcilik meseleleri ve dil kuruluşunun pratiği" başlıklı ortak bir tez sunmuşlardır (TDK 1937:319).

Moskova'da, 15 Haziran 1937 tarihinde SSCB Mimarlar Birliği tarafından açılacak olan Mimari Kongresi'ne katılmak üzere, serbest mimar Burhan Arif Ongun ve Güzel Sanatlar Akademisi öğretmenlerinden mimar Arif Hikmet Holtay gönderilmiştir (BCA,30.18.1.2/76.51.13). 10 Temmuz 1937'de Moskova'da düzenlenen 17.

² Büyük bir saygı ve ilgi ile karşılanan Sovyet profesörlerini, 22 Mart günü bizzat Atatürk kabul etmiş ve onlarla iki buçuk saat görüşmüştür. Görüşmede Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi Suriç ve o sıralarda Ankara'da bulunan Sovyet yazar Lev Nikulin de hazır bulunmuşlardır.

³ Bu, Prof. Samoiloviç'in beşinci kez Türkiye'ye gelişidir ve Prof. Samoiloviç, 24 Aralık 1934 günü SSCB Bilimler Akademisi'nde Türk Dil Kurumu İkinci Kurultayı'nın sonuçları konusunda bir rapor vermiştir. Bk. Cumhuriyet, 5 Ağustos 1934:1; Vandov, a.g.e. s.184).

Milletlerarası Jeoloji Kongresi'ne MTA Direktörü Raşid Gençer, Etibank Direktör muavini Bedri Bekiroğlu (BCA,30.18.1.2/77.62.3) ve İstanbul Üniversitesi Jeoloji Profesörü Hamit Nafiz Pamir katılmıştır (BCA,30.18.1.2/76.58.15). Görüldüğü üzere, siyasi ilişkilerdeki yoğunluğa paralel biçimde, iki ülkenin yapmış oldukları anlaşmalardan sonra özellikle Türkiye tarafından Rusya'da düzenlenen bilimsel toplantılara ilgi ve katılım yüksek olmuştur.

Sergi, Festival ve Kutlama Günleri

İki ülke, ülkelere özgü önemli kutlama günlerine, sergi ve festivallere katılıma gereken ilgiyi göstermiştir. Örneğin, 1341 Ağustos'unda, Darülfünun'u temsil etmek üzere, Darülfünun müderrislerinden Fuad (Köprülü) Bey, Rus Ulum Akademisi'nin 200. sene-i devriyesi merasimleri (yıldönümü törenleri) için görevlendirilmiştir (BCA, 30.18.1.1/15.49.1). Bu tarihte, Ağustos 1925'te, Muhsin Ertuğrul da Odesa ve Moskova'ya giderek 29 Ocak 1927 tarihine kadar Sovyet Rusya tiyatrosu ve sinemasını incelemiştir (Ertuğrul 2007:357-359). Dolayısıyla 1925 Kasım'ında Moskova'da düzenlenen bu törenlere Muhsin Ertuğrul'un da katıldığı söylenebilir. Vandov'a göre törenlerde hazır bulunan yaklaşık 400 yabancı delegeden biri olan Prof. Fuat Köprülü törenden sonra Moskova, Leningrad ve Bakü Üniversitelerinde konferanslar vermiş, "Tzvestiya" gazetesinde bir yazı yayınlamıştır (Vandov 1982:182).

Rusya'nın, 1930 yılının ortalarında Leningrad'da Rus ilkokullarının eğitim ve öğretim faaliyetlerini göstermek için açtığı sergiye, Talim ve Terbiye Heyeti üyelerinden Avni (Başman), Ali Haydar (Taner) ve İzmir Muallim Mektebi Müdürü Hikmet Beyler katılmıştır (BCA, 30.18.1.2/11-40-13).

Rusya, Türkiye'ye verdiği önemi açtığı sergiler yoluyla da göstermiştir. Sverçevskaya'ya göre 29 Ekim 1933 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10. yılı dolayısıyla Moskova Doğu Kültürü Merkezi'nde, Türk Kurtuluş Savaşı resim sergisi açılmıştır (Benhür 2008:612, Tacibayev 2004:213). 1-10 Eylül 1934 tarihleri arasında Moskova'da düzenlenen Uluslararası Tiyatro Festivali'ne Türkiye'den Muhsin Ertuğrul katılmıştır (Tacibayev 2004:203).

Sovyet sinema teşkilatının yıl dönümü bayramına katılmak üzere, 20.02.1935 tarihinde Maarif müfettişlerinden Burhan Toprak ile birlikte bir heyet Rusya'ya görevlendirilmiştir (BCA,30.18.1.2./52.11.16). 1935 yılı baharında Rusya'dan Arkanof ile birlikte 12 kişilik sanatkar heyeti Türkiye'ye gelmiştir. Mayıs 1935-Temmuz 1935 tarihlerinde Ankara Halkevi memuru ve Ankara Erkek Lisesi Fransızca öğretmenlerinden Münir Hayri (Egeli), Rusya'da tiyatro şenliklerine katılmak, Rus tiyatrosunu ve Devrim müzesini incelemek üzere 55 gün Rusya'da bulunmuştur (BCA, 490.1.0.0/2012.4.2). VOKS, Münir Hayri'nin Türkiye'ye dönmesinden sonra, kendisine Moskova okullarındaki tiyatro kurslarının programını, tiyatro için kuklalar ve "Sovetsskiy muzei" adlı dergiyi göndermiştir (Tacibayev 2004:204). Kasım 1935'te Moskova Sovyeti (Şehir Meclisi) Başkanı Bulganin'in davetlisi olarak İzmir Belediye Başkanı Doktor Behçet Uz Rusya'ya gönderilmiştir (Vandov 1982:122).

Aralık 1935'ten Şubat 1936'ya kadar Rusya'da, Şubat ayı ortasından Mart ortalarına kadar Romanya ve Bükreş'te açılan Türk resim sergilerine katılmak üzere

ressam İbrahim Çallı, İstanbul Milletvekili Salah Cimcoz, Parti sekreteri Abdurrahman Ongan görevlendirilmiştir (BCA, 490.1.0.0/2012.4.2).

Moskova'da, 1936 yazında düzenlenen müzik festivaline Türk sanatçıları besteci Ahmet Adnan Saygın⁴, Cemal Reşit Bey ve Ulvi Cemal Erkin piyanist Ferhunde, Ankara Halkevi korusu yöneticisi Halil Bedi katılmıştır (Tacibayev 2004:209). 1936 yılı Ağustos ayında Moskova'da düzenlenen hava şenliklerine, Sovyet Hava Kurum Başkanı Aydeman tarafından davet edilen Türk Hava Kurumu Başkanı ve Çoruh Milletvekili Fuat Bulca Rusya'ya gitmiştir (BCA, 30.10.0.0/200.36.1).

Moskova'da, Ağustos 1938 tarihinde açılacak olan Ziraat Sergisini incelemek ve mümkün olan bazı tohum örneklerini almak üzere Ziraat Vekaleti Neşriyat Müdürü Nusret Köymen Rusya'ya gönderilmiştir (BCA,30.18.1.2/84.71.16).

Spor müsabakaları

Uluslararası spor müsabakalarına katılım iki ülkenin politikaları arasında yer almaktadır. Rusya'da düzenlenen spor müsabakalarına katılımın sonucunda, beden eğitim ve spor teşkilatı hakkında incelemelerde bulunulmuştur. Hem Türkiye'de hem Rusya'da düzenlenen müsabakalara yoğun biçimde iki ülke de katılmıştır. Örneğin, 1924 yılında Ankara'daki Türk futbol takımlarının maçlarını seyreden Sovyet Cumhuriyetleri Heyet-i Müttehidesi (Bedeni Hars) Encümen-i Alisi tarafından, Kasım 1924 yılı başlarında Moskova'da gerçekleşecek olan müsabakalara Türkiye davet edilmiştir (BCA, 180.9.0.0/3.19.2). 1925 yılında, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttifakı futbol takımı Türkiye'ye gelmiş ve dostluk müsabakası yapılmıştır. Ertesi yıl Türkiye Futbol Federasyonu, Rus Terbiye-i Bedeniye Meclis-i Alisi tarafından her sene iki ülke takımlarının karşılaşması için Rusya'ya davet edilmiştir. 1926 yılında Sovyet Rusya'da düzenlenen müsabakalara katılmak üzere Türkiye'den bir futbol takımı gönderilmiştir (BCA,30.10.0.0/144.35.3).

Moskova'da, Temmuz 1930 tarihinde, Sovyet Beden Terbiyesi Meclisi, Leningrad ve Harkof'ta Türk futbolcuları ile müsabaka düzenlemiştir (Cumhuriyet, 11 Temmuz 1932:4). Türkiye'den bir spor heyeti, 10 Temmuz-20 Ağustos 1933 ile 26 Temmuz-1 Eylül 1934 tarihlerinde Rusya'ya gitmiş ve bu heyette Vildan Aşir ve Cevdet Kerim Beyler de bulunmuştur (BCA, 490.1.0.0/1105.36.1). Bu ilk ziyarette Cevdet Kerim'in başında olduğu heyetin amacı Tacibayev'e göre, sadece spor ve beden eğitimi meseleleri üzerinde ilişki kurmak değil, SSCB'deki topluma yönelik siyasi çalışmalar, gençlerle ilgilenme, beden eğitimi enstitülerinin, dinlenme ve eğlenme parklarının, kulüplerin, müzelerin düzenlenişini tetkik etmektir (Tacibayev 2004:200).

Aralarında güreşçi, bisikletçi, eskrimci ve futbolcuların olduğu, Sinop milletvekili Cevdet Kerim İncedayı'nın idaresindeki 60 kişilik sporcu kafilesi, Eylül 1936 tarihinde Moskova, Leningrad, Kiev ve Odesa'da, Sovyetler Birliği beden terbiyesi ve spor komitesinin düzenlediği müsabakalara katılmışlardır. Bu müsabakadaki Türk sporcularının başarıları hakkında, Moskova Büyükelçiliği tarafından rapor

⁴ Aslında Saygun, Sovyetler Birliği Maarif Komiseri Bubnof tarafından davet edilen, 29 Ağustos-20 Eylül 1936 tarihinde Rusya'da incelemelerde bulunan 40 kişilik öğretmenler heyeti içerisindeydi. Bk. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Anıların İzinde, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1977, s.218.

hazırlanmıştır. Bu rapora göre futbol hariç diğer üç dalda Türk sporcuları, başarılı sonuçlar alarak Türk gücünü dünyaya göstermişlerdir (BCA, 30.10.0.0/145.36.19; Cumhuriyet, 18 Eylül 1936:6).

Öğrenci ve Öğretmen Gönderilmesi

Ukrayna ile Ankara'da, 1922'de imzalanan antlaşma sırasında TBMM Hükümeti, elçi Aralov ve Ukrayna Başkumandanı Frunze'ye Türk gençlerini Rusya'ya, Rus yüksek okullarına eğitimlerini tamamlamak üzere gönderme isteğini bildirmiştir. Sovyet Hükümeti Türk Hükümeti'nin önerisini kabul etmiş⁵ ve 4 Mart 1922 tarihinde SSCB Dışişleri Komiseri G. V. Çiçerin'in, müsteşarı Karahan'ın Ali Fuat Bey'e notasında, kültürel yakınlaşma yolunda atılan bu ilk adımları sevinçle selamladıklarını ve Rus yüksekokullarında 100 kontenjan ayrıldığını belirtmiştir (Vandov 1982:182; Yerasimos 2000:449). Bununla birlikte, Tacibayev'e göre Ali Fuat Bey, 11 Mart 1922 tarihli notasıyla, bu konuda ayrıntılı bilgiler istemiş olsa da soruşturması sonuçsuz kalmıştır (Tacibayev 2004:172).

Çiçerin tarafından 1923'te, Rusya'nın Ankara'daki temsilcisine, Atatürk ile ilgili olarak gönderilen başka bir mektupta, toplum yaşantısının modernleştirilmesi, özellikle çocukların korunması ve sosyal güvenlik ile ilgili ona yeni materyaller gönderildiği belirtilmektedir. Ayrıca mektupta onun Nuh Nebi'den kalma yaşantıya, bütün kör inançlara ve ortaçağ kalıntılarına karşı mücadelesinde, elinden geldiğince ona yararlı olmaktan çok kıvanç duyacağı, onun bütün isteklerinin hemen kendisine bildirilmesi ve bu isteklerin yerine getirilmesi için her şeyi yapacağı bildirilmektedir (Aralov 2010:126).

Atatürk'ün 1922 yılında, Nisan ayının ilk günlerinde yaptığı Konya ziyaretine dönemin yeni atanmış Rus Elçisi Aralov ve Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov⁶ da eşlik edenlerdendir. Aralov (2010:102), öğretmen okulunu, öksüz yurdunu, kız eğitim kurumlarını ve ilkokul tipinde bir öğretim kurumunu ziyaret ettiklerini, derslerde bulduklarını belirtmektedir.

Azerbaycan, 1922'de Türkiye'den ve Sovyetlere bağlı diğer Türk Cumhuriyetleri'nden öğretmen talep etmiş ve Muhittin Birgen, Dr. Halil Fikret Kanad ve İsmail Hikmet Ertaylan, anlaşma üzerine Azerbaycan'a gidip yükseköğretim kurumlarında görev yapmışlardır (Özcan 2010:58). Muhittin Birgen, Ekim 1922'de Azerbaycan'a gitmiş ve yaklaşık 1,5 yıl orada kalmış, Âli Pedagoji Enstitüsü'nde içtimai dersler ile tarih derslerini yürütmüştür. Ayrıca maarif komiserliği müşavirliği

⁵ Bu ziyarette Frunze'nin, Kızıl Ordu'nun üç kolordu yardımı teklif ettiği söylenmektedir. Atatürk de vereceği red cevabını nazik ve kırıcı olmayan bir şekilde vermek için Aralov ile Azerbaycan Cumhuriyeti elçisi Abilov'u askeri ateşleriyle birlikte 1. Ordu'yu teftişe davet eder. Aralov, Afyon Çay'daki yapılan teftişte, Türk Ordusu'nun disiplini ve yetişmesi hakkında söyleyecek söz bulamadığını belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gotthard Jaschke, 1919 - 1939 Yılları Arasındaki Türk - Rus Yakınlaşması Hakkında Bir İnceleme (Atatürk Dönemi Sovyet Politikası Hakkında), Çev. H. Zamantılı, Istanbul Journal of Sociological Studies , 0 (19) , 2011, 159-174; Aralov, a.g.e. s.75.

⁶ 1921 sonbaharında Ankara'ya atanmıştır. 17 Şubat 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'nin davetlilerindedir ve Kongre sırasında 23 Şubat'ta rahatsızlanmış ve hayatını kaybetmiştir. Yeni bir elçi ancak Sovyetler dağıldıktan sonra gönderilmiştir. Bk. Bilal Şimşir, Azerbaycan, Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2011, s.65-70.

görevlerinde bulunmuş ve 1924'te Türkiye'ye dönmüştür (Birgen 2006:785-856). 1923-1926 yıllarında Halil Fikret Kanad, Azerbaycan Bakü Üniversitesi Yüksek Pedagoji Enstitüsü'nde pedagoji ve pedagoji tarihi doçenti olarak görev yapmıştır (Gündüzalp 1961:339). Ertaylan, 1927 yılına kadar görev yaptığı Bakü Üniversitesi'nde ve Bakü Tiyatro Mektebi'nde Türk edebiyatı tarihi, Bakü Yüksek Muallim Mektebi'nde Batı edebiyatı tarihi ve sanat tarihi öğretim üyeliği yapmış ve Bakü Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanlığına getirilmiştir (Akün 1995:309). Azerbaycan Maarif Komisyonu 1925'te, Azeri edebiyat tarihi hakkında dersler vermek ve incelemelerde bulunmak için Fuad Köprülü'yü Bakü'ye davet etmiştir. Köprülü, Ekim 1925'te bu davete katılmış ve bir süre sonra Sovyet Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir (Oral 2004:116). Sovyet akademisyeni Şarkiyatçı ve Türkoloji uzmanı Profesör V. V. Barthold da, 1926 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin daveti üzerine İstanbul'a gelmiş ve Orta Asya Türk Halklarının Tarihi⁷ üzerine dersler vermiştir (Barthold 2004:7; Petruşevskiy 2004:4).

Araştırmacılar Girgin (2014:18) ve Vandov (1982:182) tarafından 1922/1923'te Sovyet yüksekokullarına Türk öğrencilerinin kabul edildiği belirtilse de, dönemin Maarif Vekilliği istatistiklerinde böyle bir bilgiye rastlanılmamıştır. 1922 yılında yurtdışı öğrenimi için hazırlanan kanun taslağında tüm Vekaletler ve genel müdürlüklerin kendileri için uzman yetiştirmek üzere öğrenci, bilgi ve görgü artırmak için memurlarını gönderebileceği belirtilmesine karşın, 1924 ve 1927 talimatnamelerinde sadece Maarif Vekaleti'nin kendi kurumları için yurt dışına öğrenci gönderebileceğinden söz edilmektedir. 1929 tarihli 1416 sayılı kanunla, tüm bakanlıklar, genel müdürlükler, belediyeler ve ticaret odaları da yurtdışına öğrenci gönderebiliyordu (Aslan 2014:215). Bu çerçevede, dönemin Maarif Vekilliği adına, 1923-1924 yılında beş ülkede öğrenim gören öğrenci sayısı 31'dir ve bu ülkeler arasında Rusya bulunmamaktadır.⁸ Atatürk döneminde, Maarif Vekaleti adına Rusya'ya öğrenim için gönderilen öğrenci sayısı dönemin kayıtlarına göre en az 2, en fazla 3 kişidir. Bu dönemde Rusya'ya öğrenci gönderimi 1935 yılından itibaren başlamıştır. 1935-36 öğretim yılında Maarif Vekaleti adına öğrenim gören Rusya'da 2 öğrenci, 1936 ve 1937 yıllarında ise 1'er öğrenci bulunmaktadır.⁹ 28 Ekim 1935 tarihli kararnameye göre, masrafları Rusya Hükümeti tarafından ödenmek ve Moskova'da Biyoloji Enstitüsü'nde yüksek ihtisas yapmak üzere 1 yıllığına Ankara Numune Hastanesi asistanlarından Dr. Eyüp Canata gönderilmiştir (BCA, 30.18.1.2/59.81.14). Ayrıca 16 Ekim tarihli kararnameye göre Sümer Bank tarafından altı aylığına staj görmek üzere, aylık 205 lira tahsis verilerek, Sovyet memleketlerine 1 mühendis görevlendirilmiştir (BCA,30.18.1.2/69.82.3). İnan'a göre,

⁷ Barthold, Darulfünun Türkiyat Enstitüsü tarafından davet edilmiş, onun "Orta Asya Türk Tarihi" hakkında verdiği dersler kitaplaşarak hem özel yayınevleri hem de 3 cilt olarak Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca 10'dan fazla kitabı günümüzde Türkçe olarak basılmıştır.

⁸ Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuası,1339-1340, s.36,37.

⁹ Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Kültür, 1935-1936 İstatistiği, Ankara, Mehmet İhsan Matbaası, 1937; Başbakanlık İstatistik Umum Direktörlüğü, Maarif, 1937-1938 İstatistiği, Ankara, Suhulet Matbaası, 1939. 1935 yılında hükümet hesabına Sovyet memleketlerinde öğrenim gören öğrenciye aylık olarak 60 altın dolar karşılığı verilen 126 Türk lirası, artan hayat pahalılığı yüzünden, 1 Mart 1936'dan Mayıs 1936 sonuna kadar, 95 altın dolar karşılığı 199 lira 50 kuruşa çıkarılmıştır (BCA,30.18.1.2/64.32.13).

Sümer Bank tesis ettiği “pamuklu mensucat fabrikaları” için Rusya’ya 70¹⁰ öğrenci göndermiştir (İnan 1972:134). Vandov (1982:182) da bu dönemde Türk uzmanların, Kayseri ve Nazilli fabrikaları için gerekli teknisyenlerin vb. eğitim görmek üzere Sovyetler Birliği’ne gittiğini belirtmektedir. Dolayısıyla Atatürk döneminde Rusya’ya, Maarif Vekaleti adına öğrenci gönderilmesinin sınırlılığına karşın, diğer Vekaletler adına, yeni kurulan fabrikaların ihtiyaç duydukları teknisyenlerin kısa süreli Rusya’ya gönderilmesi söz konusudur. Bu çerçevede Rusya’ya öğrenim için öğrenci göndermekten ziyade, Rus bilgi ve tecrübesinden yararlanmak üzere daha çok, teknisyenlerin veya uzmanların gönderildiği, fabrikaların kuruluş sürecinde Rusya’dan uzmanların geldiği ve bir süre Türkiye’de buldukları söylenebilir. Dolayısıyla bu tarihlere eğitim için gönderilme konusu staj ya da bilgi ve tecrübeden istifade biçiminde gerçekleşmiştir. Örneğin 1933 yılında Rusya’ya staja gönderilen öğrencilere eşlik etmesi için Sümer Bank mühendislerinden Fahri Hüsnü Beyin görevlendirilmesi (BCA, 30.18.1.2/41.85.7) ve Ankara’da kullanılmak üzere Sovyetlerden alınan otobüsleri teslim almak ve bu işi incelemek üzere Moskova’ya üç kişilik heyet gönderilmesi (BCA,30.18.1.2/52.14.13) bu kapsamda değerlendirilebilir.

Eğitim ilişkilerinde resmi temasların yanı sıra Rusya’ya kendi imkanlarıyla giden, Çomak’a göre 1921-1938 yılları arasında Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi’ne (KUTVA) büyük bir gizlilik içinde gönderilen öğrenciler de bulunmaktadır.¹¹ Nazım Hikmet, Vedat Nedim Tör, Zehra Kosova, Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Mehmet Bozışık, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Bilen, Zeki Baştımar, İsmail Hüsrev Tökin, Vala Nurrettin, İhsan Taşdelen, Nail V. Çakırhan gibi Türk solunun önemli isimleri bu üniversitede öğrenim görmüşlerdir (Çomak 2016:87-94). Rusya’da KUTV/KUTVA’da öğrenim gören Vedat Nedim Tör, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tökin gibi Türk solunun önemli isimleri Kadro hareketi/dergisinde, Cumhuriyet devrimlerinin teorik temellerini inşa etme sürecinde, kendilerini Türk devrimlerinin sözcüsü olarak görmektedirler (Türkeş 1999:10).

Eğitim Sistemini İncelemek İçin Gönderilenler ve Hazırlanan Raporlar

1924’te Rusya, Türkiye Türkleri ile Sovyet Rusya’da yaşayan Türkler arasındaki kültür bağlarını zayıflatmak için idaresi altındaki Türklerin, Arap alfabesi yerine Latin alfabesini kullanmalarını istemişti (Saray 1995:53). Vasilyev’in (2017:1192-1195) ulaştığı Rusya Bilimler Akademisi Arşivi verilerine göre 1927’de, Bakü’deki Kurultayın kararlarına dayalı olarak dilde latinleşme çalışmaları için Tüm Rusya Yeni Türk Alfabesi Komitesi (VTsKNTA) kurulmuş, Komite Türkiye’deki alfabe devriminin analizinde yayın organlarındaki tartışmaları yakından izlemek için dönemin Hakimiyet-i Milliye,

¹⁰ Atatürk’ün kendi el yazısıyla düzelttiği bir sayıdır ve bu planda kendi işaretleri ve düzeltmeleri bulunmaktadır. Ayrıca, 1933’teki planda, mesleki tedrisat için, fabrikalarda fen memuru, şube şefi ve bunlara eş görevler için teknisyen yetiştirilmek üzere 50 öğrencinin, Sümer Bank (10), İş Bankası (5), Alpullu Şeker Fabrikası (2) ve Madenciler (3) ve hükümet hesabına (30) olacak biçimde çeşitli ülkelere gönderilmesi düşünülmektedir.

¹¹ Bazı kaynaklarda KUTV olarak geçmektedir. Bununla birlikte, her ne kadar gizlilik içinde gidildiği belirtilse de, bu üniversiteden mezun olanlar, diploma almışlar ve bu diplomalarını Türkiye’deki noterlerde Rusça aslından Türkçeye tercüme ettirmişlerdir. Örneğin Moskova Bastoçni Üniversitesi, İktisat Fakültesi’nden mezun olan İsmail Hüsrev Tökin’in, 1922 yılında başladığı bu eğitimini, 1924’te bitirdiği ve 1925’te de stajını tamamladığı görülmektedir. Bk. Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009,s.968.

Cumhuriyet, Milliyet ve Türk Yurdu gazete ve dergilerinin sayılarını istemiş ve “Türkiye’de Yeni Alfabe’ adlı bir rapor hazırlamıştır. Azerbaycan Merkez İcra Komitesi’nin Başkanı olan S. Ağamalı-Oğlı ve komitenin sorumlu sekreteryası A. Kamçin-bek’in hazırladığı bu raporda, Türkiye’de Latin alfabesine geçme hareketinin genişlediği ve Türk toplumunun yeni alfabe ile halk kitlelerinin hızlı eğitimi için bir perspektif sunduğu ve 29 harfli yeni alfabe için oluşturulan dil komisyonunun faaliyetleri anlatılmaktadır. Türkiye’deki alfabe devriminden sonra aynı isimler tarafından “Yeni Türk Alfabesinin Başarıları” başlıklı bir rapor hazırlanmıştır (Vasilyev 2017:1192-1195). Ortaylı’ya göre Sovyetler Birliği’ndeki Türkik halk grupları arasında, Latin harflerinin asıl kabulü ve yayılması, Türkiye’deki Harf Devrimi’nden sonraya rastlamış ve 1928’de Nogay’lar, 1929’da Kırım, 1928’de Özbekistan, 1930’da Kafkasya’da Kumuklar Lâtin harflerini¹² kullanmaya başlamışlardır (Ortaylı 1991:106). Rusya’daki bu latinleştirme çalışmaları ise, “13 Mart 1938 tarihinde SSCB Halk Komiserleri Konseyi ve Birlik Komünist Partisi, Halk Cumhuriyetleri ve bölgelerdeki okullarında mecburi Rus dili eğitimi hakkında SSCB halklarını kiril alfabesine geçme kararını kabul etmesiyle” (Hasanova 2012:5) resmen son bulmuştur.

1926 yılında, Darülfünun müderrislerinden Mehmed Emin (Erişirgil)¹³, Rusya’ya incelemelerde bulunmak üzere görevlendirilmiştir (BCA, 180.09.0.0/8.50.2). Aynı yıl, Maarif Vekaleti Müsteşarı Nafi Atuf (Kansu), Teftiş Kurulu Başkanı Rıdvan Nafiz (Edgür), genel müfettişlerden Salih Zeki ve Hilmi Beylerden oluşan heyet, Sovyet Rusya ile komşu memleketlerdeki Maarif teşkilatını incelemek üzere (BCA, 30.18.1.1/18.20.13; Kansu vd. 2011: 66) gönderilmiştir. Perinçek (2005:210), Rus arşiv belgelerine dayalı olarak verdiği bilgide, Atatürk’ün özellikle okuma yazma bilmeyen yetişkinlerin eğitimiyle ilgili Rus tecrübesinin öğrenilmesini istediğini belirtmektedir. 1926 yılında Nafi Atuf ve Rıdvan Nafiz Beylerin hazırladıkları rapor, “Rusya Maarifi Hakkında Rapor” başlığıyla Maarif Vekaleti Mecmuası’nda yayınlanmıştır. Raporda; Sosyalist Şûralar Cumhuriyetleri İttihadı Teşkilatı (Birliği) Esasiye Kanunu ile eğitim işlerinden sorumlu olan Maarif Halk Komiserliği’nin (Narkompros) Teşkilat ve İdare Dairesi ayrıntılı olarak anlatılmıştır (Akt. Kansu ve Kansu 2011:409-450; MVM 1926:1-44). Rıdvan Nafiz (Edgür)’in, hazırlanan bu raporun dışında, Rusya seyahati sonucunda 1927 yılında Terbiye dergisinde “Rusya’da Bir Tecrübe Mektebi” ve “Moskova’da Radişcef Tek İş Mektebi” başlıklı iki yazısı yayınlanır. Bu yazılar, “Rusya Maarifi Hakkında Rapor”da da kısaca bilgi verdikleri bu iki okulun işleyişiyle ilgilidir. Diğer bir ifadeyle raporun devamı niteliğindeki bu yazılarda bu okulların amaçları, eğitim-öğretim uygulama ve anlayışları, süreleri, programda yer alan dersleri ve uygulanması, okulun işleyişi ve kurulları kısaca anlatılmaktadır (Terbiye 1927a:17-22; Terbiye 1927b:122-130).

¹² Rusya’daki alfabe seferberliği sonucu, 1926’da 1.500.000 kişi, 1929-30’da ise 7.500.000 kişi okuma-yazma öğrenmiştir. Bk. Falih Rıfkı [Atay], Yeni Rusya, Ankara, Hakimiyeti Milliyet matbaası, 1931,s.91.

¹³ 1923’ten itibaren üye olduğu Talim ve Terbiye Heyeti’nin bu tarihte Başkanı olur, 1929’da Maarif Vekaleti müsteşarlığı, 1931’de İstanbul Maarif Müdürlüğü görevlerinde bulunur. Bk. M. Emin Erişirgil, Bildiklerim (Haz. M. B. Varlık), Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2010,s.7.

Halkevlerinden bir heyet, 10.07.1933-20.08.1933 tarihlerinde spor teşkilatı, müze ve sergi işleri, meslek birlikleri gibi konularda incelemelerde bulunmak üzere Rusya'ya gitmiştir. 26 Temmuz-1 Eylül 1934 tarihlerinde tekrar Türkiye'den bir spor heyeti Rusya'da bulunmuştur. Hem 1933 hem de 1934'teki Rusya incelemelerini bu seyahate katılanlardan Vildan Aşir ve Cevdet Kerim Beyler, "Rusya'da Beden Terbiyesi ve Spor" ve "Sovyet Rusya'da Spor" adıyla raporlaştırmıştır. Bu raporlarda, Sovyet spor teşkilatı ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ayrıca Cevdet Kerim Bey 1934 seyahatinde, Rusya'daki "Koministiçeski Soyuz Maladiyecı" (Gençliğin Komünist Birliği) adlı teşkilat hakkında incelemelerde bulunarak bu konuda da bir rapor hazırlamıştır (BCA, 490.1.0.0/1105.36.1).

Sovyetler Birliği Maarif Komiseri Bubnof tarafından davet edilen, her öğretim derecesinden seçilen 40 kişilik öğretmenler heyeti, 29 Ağustos-20 Eylül 1936 tarihinde Rüştü Uzel'in başkanlığında, incelemelerde bulunmak üzere Sovyet Rusya'ya gitmiştir (Velidedeoğlu 1977:214-245). Heyetin Rusya incelemeleri, 1937 yılında Kültür Bakanlığı Dergisi'nde, "Sovyet Rusya'da İlköğretim ve Eğitim İşleri" başlığıyla yayınlanmıştır. Raporda, Rusya'daki ilköğretim kademesi ayrıntılı olarak anlatılmaktadır (Kültür Bakanlığı Dergisi 1937:198-241). Taşdemirci'ye göre heyette olan her bir eğitimci bu incelemelerini ayrı ayrı raporlaştırmıştır. Örneğin 'Sovyet Rusya'da Yüksek Tahsil ve İlim Hayatı Hakkında Rapor' başlıklı inceleme bu seyahate katılan Velidedeoğlu tarafından hazırlanmıştır (Taşdemirci 2001:1). Velidedeoğlu'nun hazırladığı bu raporda yükseköğretim sistemi ana hatlarıyla tanıtılmıştır.

Tekirdağ milletvekili Rahmi Apak, Temmuz 1937 tarihinde Rusya seyahati sonucunda, 10 Ağustos tarihli "Sovyet Rusya Spor ve Beden Terbiyesi Teşkilatı Hakkında" 8 sayfalık bir rapor hazırlamıştır (BCA, 490.1.0.0/1105.36.1).

Sonuç ve Tartışma

Alanyazında, Atatürk dönemi Türk-Rus siyasi ilişkilerinin ilk yıllarına ilişkin oldukça fazla sayıda yayın yer almasına karşın Tacibayev (2011:155) Türk ve Sovyet tarihçilerinin, iki ülkenin kültürel ilişkilerinde 1925 öncesi dönemi, karşılıklı güvensizlik ve Sovyetlerin takip etmiş olduğu siyasetin engel olmasından dolayı tasnife almadıklarını belirtmektedir. Bu görüşe karşın, Nisan 1920'de iki ülke liderinin birbirleriyle başlayan resmi diyalogunun 1925'e kadarki dönemi, her ne kadar birbirlerini tanımaya çalıştıkları bir dönem olsa da, iki ülke tarihçilerinin bu dönemdeki kültürel-egitsel ilişkileri tasnif dışında tutmaları yazınsal bir tercihin, ulaştıkları sınırlı belgeler çerçevesinde bir zorunluluğun ya da daha çok siyasi ilişkileri konu edinmelerinin sonucu olduğu söylenebilir. Kaldı ki bu dönem, SSCB ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 16 Mart ve 13 Ekim 1921, 2 Ocak 1922 ve 17 Aralık 1925'te antlaşmaların imzalandığı bir dönemdir. Bu antlaşmaların iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin sosyal-ekonomik-kültürel-egitimsel alanlara izdüşümü, sosyolojik gerçeklikle, bir süreç sonunda ancak gerçekleşebilecektir. Bununla birlikte 1925 öncesinde, Azerbaycan'ın 1922'de, Türkiye'den ve Sovyetlere bağlı diğer Türk Cumhuriyetlerinden öğretmen talebi, Türkoloji çalışmaları, İstanbul'a gelen Rus sanatçılar da, henüz yeni imzalanan bu siyasal antlaşmaların gölgesindeki dönemin eğitimsel-kültürel ilişkileridir.

Atatürk ve Lenin döneminde, iki ülke ilişkileri normalleşmeye başlamasına karşın 1930'lu yılların ortalarından itibaren bozulmaya başlamıştır. Örneğin, 20-25

Eylül 1937 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleşen II. Türk Tarih Kongresi'ne Almanya, Avusturya, Çekoslovakya, Fransa, İngiltere, İsveç, İtalya, Lehistan, Macaristan, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya'dan gelen yabancı delegeler (Türk Tarih Kurumu 1943) olmasına karşın SSCB'den katılımın olmaması siyasi ilişkilerin yansıması olarak nitelendirilebilir. Diğer bir ifadeyle Türk-Rus ilişkileri, özellikle 1923-1939 yılları arasında genel çizgileriyle dostane devam etmiş, 1936 yılı ise Türk-Rus ilişkilerinde, bütün yönleriyle olmasa da bir soğukluk devresinin başlangıcı olmuş, özellikle Boğazların statüsü ile ilgili çalışmalar ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir (Toprak 2011:164-166).

Bu tarihten bir yıl önce Atatürk'ün 1935'teki CHP kurultayında belirttiği gibi, "Cumhuriyetin dış siyasetinde özenle güttüğü amaç, arsiulusal barışı korumak ve güven içinde yaşamaktır. Bu çerçevede komşularla "dostluk ve iyi geçinme yolunda her gün biraz daha" ilerlemekte, Rusya ile "kara günlerimizden bu dostluk bağına, Türk Ulusu unutulmaz değerli bir hatıra" bilmekte ve "devletlerimiz her fırsatta birbirlerine nasıl inandıklarını ve ne kadar güvendiklerini bütün dünyaya göstermektedirler." (CHP 1935:16). Bununla birlikte, iki ülkenin diplomatik dostlukları için Lewis (1984:283), hiçbir ideolojik etki getirmediğini, Atatürk'ün Rusya'daki komünizm lehine kanıtlar ne olursa olsun, Türkiye'de ona ihtiyaç olmadığını başından beri açıkladığını belirtmektedir. Bu çerçevede Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkilerinin stratejik ortaklık biçiminde geliştiği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle Cumhuriyetin ilk resmi temaslarının başladığı 1920'den bugüne Türk-Rus ilişkilerinin 100. yılında, iki ülkenin birbirleriyle kurdukları siyasal ilişkiler tarihine bakıldığında, diplomatik ilişkilerinde yaşadıkları açmazların sonucu birbirlerinden uzaklaştığı söylenebileceği gibi, başka ülkelerle yaşadıkları sorunların da iki ülkeyi birbirlerine yaklaştırdığı söylenebilir. Dolayısıyla Atatürk döneminde iki ülke, karşılıklı dostluk ziyaretlerini ve ilişkilerini sürdürme ve geliştirme eğiliminde olmuştur. Girgin'e göre, bu ziyaretlerle iki ülke en tepe liderlerle konuşma fırsatı yakalamış, böylece yakınlaşma ve sorunları çözme imkanları kolaylaşmıştır. Bu görüşme ve ziyaretler bazı yeni anlaşmalara da yol açmıştır (Girgin 2014:259). Dolayısıyla, eğitim ilişkileri de bu süreçten bağımsız gelişmemiştir.

Atatürk döneminde, eğitime dair farklı ülkelerle etkileşimin olması, Cumhuriyetin temel politikasında şiarı olan, *yurtta barış dünyada barış* ilkesinin, dünyayla bütünleşme, yenilikleri yakından izleme, kendisi için gerekli ve yararlı olanı alma isteğinin sonucu olduğu söylenebilir. Üstelik ülkenin siyasal rejiminin nasıl olduğuna bakılmaksızın, o ülkenin eğitim sistemine dair incelemelerin yapılması Cumhuriyetin pragmatist yönünün göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. SSCB ile yapılan siyasi anlaşmaların ilk yıllarında sınırlı eğitim ilişkilerinin, İnönü'nün Rusya ziyaretinden sonra yoğunlaştığı söylenebilir. Bu kapsamda, 1933'te işbirliğini daha sağlam temellere oturtmak için SSCB İlimler Akademisi bünyesinde Türkiye ile İlmî Bağlantıları Destekleme Komisyonu, 1934'te Şarkiyat Enstitüsü bünyesinde Türkologlar Cemiyeti kurulmuştur. Bu Enstitüsü, Türkoloji alanındaki tarih ve dil çalışmalarının merkezi haline gelmiştir. Bununla birlikte iki ülkenin eğitim ilişkilerinin, dönemin siyasal-toplumsal-ekonomik koşullarıyla paralellik gösterdiği söylenebilir. Bu çerçevede, neredeyse her yıl heyetlerin karşılıklı ziyaretine karşın, eğitim ilişkilerinde öğrenci gönderilmesi boyutunda, oldukça sınırlı sayıda SSCB'ye öğrenci gönderilmesi, mesafeli ve çekimser bir tutum takınıldığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Buna karşın, Türkiye'de yeni kurulan fabrikalar ve alınan araçlar için bilgi ve tecrübeden yararlanmak ya da staj

yapmak amacıyla teknisyen ve uzmanların kısa süreli SSCB'ye gönderilmeleri söz konusudur.

Eğitim ilişkilerinin diğer bir boyutu olan bilimsel toplantılara katılım konusunda, Türkiye ve SSCB'nin çeşitli ülkelerde ve kendi ev sahipliğinde gerçekleşen bilimsel toplantılara ilgi gösterdiği, Türkiye'nin öğrenci gönderilmesindeki tutumunu bu konuda sergilemediği görülmektedir. İki ülkede düzenlenen toplantılar eğitim, edebiyat, dil, tarih, fen, tıp, tiyatro, sinema, resim, spor, tarım, veterinerlik, ziraat, ticaret gibi oldukça geniş bir alanda çeşitlenmektedir. Bu alanlara dair kongre, kurultay, sergi, festival ve panayır türünde faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu tür faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için çeşitli komisyonlar, birimler oluşturulmuştur.

Yeni kurulan Cumhuriyetin modernleşme projesinde etkili aracı olan eğitim sisteminin başarısı, çağdaş eğitim düşüncesinden ve deneyiminden yararlanılmasından geçecekti. Bunun da en etkili yollarından biri, çeşitli ülkelerin eğitim sistemini incelemek için uzmanların gönderilmesi konusudur. Bu çerçevede Atatürk döneminde, farklı tarihlerde uzmanlar Sovyet Rusya eğitim sistemi ile ilgili incelemelerde bulunmuştur. Rusya eğitim sistemini incelemek için gönderilen uzmanlar, Maarif Vekaleti'nin taşra ve merkez teşkilatlarında eğitimle ilgili çeşitli görevlerde, kurullarda yer almışlar ve dönemin eğitim politikalarının belirlenmesinde etkili olmuşlardır. Bununla birlikte Rus eğitim sistemi hakkında hazırlanan raporlardan, 1939 yılında Maarif Vekilliği'nin yayınladığı Türk ve yabancı uzman raporlarının önsözünde belirtildiği gibi "yardımcı materyal" olarak yararlanıldığı ve bu raporların karşılaştırmalı bir kaynak olarak kullanıldığı söylenebilir.

SSCB ise oluşturduğu VTsKNTA aracılığıyla, Atatürk'ün alfabe reformuna ilgi göstererek, imla ve terimler alanlarında Türkiye'nin biriktirdiği deneyimi benimsemeyi düşünmüştür (Vasilyev 2017:1195), Bu çerçevede, Türkiye'nin dil ve yazı devrimine geçme sürecinin, bu komitenin hazırladığı iki ayrıntılı raporla yakından takip edilmesiyle, Rusya'nın Türkiye'nin harf devrimi deneyiminden, doğrudan olmasa bile dolaylı olarak SSCB bünyesindeki Türk halklarının latin alfabesine geçme sürecinde azami derecede yararlandığı söylenebilir. Tacibayev (2011:149) kültürel ilişkilerin tesisini Sovyetler Birliği için, Batılı devletler tarafından tecrit edilmeye çalışıldığı esnada, dış dünyayla irtibat kurmanın yegane çaresi ve dış politikanın ayrılmaz bir parçası olarak nitelendirmektedir. Bu çerçevede Atatürk döneminde Sovyetlerin Türkiye ile kurduğu yoğun siyasal, sosyal, kültürel, eğitsel etkileşimin, Sovyetler için hem Batıya hem de kendi bünyesindeki Türk topluluklarına açılan bir penceresi olarak görüldüğü söylenebilir. Böylelikle Sovyetler, bu tecrit edilme durumunu bertaraf edebileceği gibi Türk toplulukları üzerinde de siyasi nüfuzunu kurulan bu etkileşimlerle yaygınlaştırabilecektir.

KAYNAKLAR

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, (1937), **Kültür 1935-1936 İstatistiği**, Ankara: Mehmet İhsan Matbaası.

Başbakanlık İstatistik Umum Direktörlüğü, (1939), **Maarif 1937-1938 İstatistiği**, Ankara: Suhulet Matbaası.

Kültür Bakanlığı, (1937), "Sovyet Rusya'da İlköğretim ve Eğitim İşleri", **Kültür Bakanlığı Dergisi**, 20(1): s.198-241.

Maarif-İ Umumiye Nezareti İstatistik Müdüriyeti, (1327), **Dersaadet ve Vilayate Kain Mekatib-i Resmiye ve Hususiyeye ve Dersaadette Bulunan Medaris-i İslamiye ile Kütüphanelere Dair İstatistik Mecmuası**, İstanbul: Matbaa-ı Amire.

Maarif Vekaleti, (1341), 1339-1340 ders senesi, **İhsaiyat Mecmuası**, İstanbul: Matbaa-ı Amire.

Maarif Vekilliği, (1939), **Muhtelif Memleketlerde Maarif Teşkilatı Hakkında Rapor**, İstanbul: Maarif Matbaası.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Kitaplar ve Makaleler

AKÜN, Ömer Faruk, (1995), "İsmail Hikmet Ertaylan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.11: s.309-312.

ARALOV, Semyon İvanoviç, (2010), **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları (1922-1923)**, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

ASLAN, Cengiz, (2014), **Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu (1923-1940)**, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

[ATAY] Falih Rifki, (1931), **Yeni Rusya**, Ankara: Hakimiyeti Milliye.

ATAÖV, Türkkaya, (2004), "Sovyetler Birliği'nde Türkoloji Çalışmaları", **Manas**, 6(11): s.89-107.

AYDOĞAN, Erdal, (2007), "Kliment Yefromoviç Voroşilov'un Türkiye'yi Ziyareti ve Türkiye-Sovyet Rusya İlişkilerine Katkısı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 39: s.337-357.

BARTHOLD, Vasiliy Viladimiroviç, (2004), **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri**, (Haz. H. Dağ), Ankara: Çağlar Yayınları.

BENHÜR, Çağatay, (2008), **Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)**, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

BİRGEN, Muhittin, (2006), **İttihat ve Terakki'de On Sene, İttihat ve Terakki'nin Sonu, C.2**, İstanbul: Kitap Yayınevi.

CEBESOY, Ali Fuat, (1955), **Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922)**, İstanbul: Vatan Neşriyat.

CHP,(1935), **Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutalgası, 9-16 Mayıs 1935**, Ankara: Ulus Basımevi.

ÇOMAK, İhsan, (2016), “Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi ve Burada Okuyan Türk Öğrenciler Hakkında Bir Rapor”, **Bilig**, 76: s.87-115.

[EDGÜER], Rıdvan Nafiz, (1927a), “Rusya’da Bir Tecrübe Mektebi”, **Terbiye**, 1(1): s.17-22.

[EDGÜER], Rıdvan Nafiz, (1927b). “Moskova’da Radişcef Tek İş Mektebi”,**Terbiye**, 1(2): s.122-130.

ERİŞİRGİL, M. Emin, (2010), **Bildiklerim**, (Haz. M. B. Varlık), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

ERTEM, Barış, (2010), “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 3(11): s. 252-273.

ERTUĞRUL, Muhsin, (2007), **Benden Sonra Tufan Olmasın**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

GİRGİN, Kemal, (2014). **Ruslarla Kavgadan Derin Ortaklığa (Son Yüz Senemiz:1914-2014)**, İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık.

GÜNDÜZALP, Fuat, (1961), **Öğretmen Meslek Kitapları**, C.IV, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

HASANOVA, Vafa, (2012), “Tek Türk Alfabeti”. **Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi**, C.4, S. 13: s. 4-9.

İNAN, Afet, (1972), **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İNÖNÜ, İsmet, (2006), **Hatıralar**, (Haz. S. Selek), Ankara: Bilgi Yayınevi.

JASCHKE, Gotthard, (2011), “1919 - 1939 Yılları Arasındaki Türk - Rus Yakınlaşması Hakkında Bir İnceleme (Atatürk Dönemi Sovyet Politikası Hakkında)”, (Çeviren: H. Zamantılı), **İstanbul Journal of Sociological Studies**, 0 (19): s. 159-174.

[KANSU], Nafi Atuf ve [EDGÜER], Rıdvan Nafiz, (1926), “Rusya Maarifi Hakkında Rapor”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, 2(9): s. 1-44.

KANSU, Metin Atuf ve Kansu, K. Işık, (2011), **Cumhuriyet Eğitim Devriminin Mülkiyeli Mimarı Nafi Atuf Kansu (1890-1949) Yaşamı ve Yazıları**, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.

LEWİS, Bernard, (1984). **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

NESİBLİ, Nesib, (2018), “Sovyet Rejimi ve Türklük: Eski Mirası Yeniden Değerlendirme”, **100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası**, (Ed. Y. Koç-M. Cengiz), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 203-209.

- ORAL, Mustafa, (2004), "Türkoloji Tarihinde 1926 Bakû Türkiyat Kongresi", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, (17): s.107-129
- ORTAYLI, İlber, (1991), "Türk Harf Devriminin Dış Ülkelerdeki Etkileri Üzerine", **Harf Devriminin 50. Yılı. Sempozyumu**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları,103-108.
- ÖZCAN, Ömer, (2010), "Türkiye'de Toplum Kalkınmasına Eğitim Açısından Farklı Bir Bakış: Halil Fikret Kanad", **Türk Yurdu**, S.278: s. 57-62.
- PERİNÇEK, Mehmet, (2005), **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri (Sovyet Arşiv Belgeleriyle)**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- PETRUŞEVSKİY, İlya Pavloviç, (2004), "Akademisyen V.V. Bartold", (Çev. C. Buyar), **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 6 (11): s. 1-6.
- ŞİMŞİR, Bilal, (2011), **Azerbaycan, Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TACİBAYEV, Raşid, (2011), "Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki Kültürel İlişkiler", **Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, 14-15 Mayıs 2010, I. Çalıştay Bildirileri, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 149-172.
- TACİBAYEV, Raşid, (2004), **Kızıl Meydan'dan Taksim'e Siyasette, Kültürde ve Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri (1925-1945)**, İstanbul: Truva Yayınları.
- TAŞDEMİRCİ, Ersoy, (2001), "1936 Yılında Sovyet Rusya'da Yüksek Öğretim Hakkında Hazırlanmış Bir Rapor ve Bu Raporun Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Tarihi Bakımından Önemi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 11: s. 1-37.
- TELLAL, Erel, (2000), **Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)**, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- TOPRAK, Serap, (2011), "1919-1945 Dönemi Türk-Rus İlişkileri", **Toplum Bilimleri**, 5 (9): s. 161-170.
- TUNÇAY, Mete, (2009), **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925,1925-1936. C.1-2**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU, (1937), **Üçüncü Türk Dil Kurultayı, Tezler Müzakere Zabıtları**, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRK TARİH KURUMU, (1943), **İkinci Türk Tarih Kurumu Kongresi, Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler**, 20-25 Eylül 1937, İstanbul: Kenan Matbaası.
- TÜRKEŞ, Mustafa, (1999), **Kadro Hareketi Ulusçu Bir Sol Akım**, Ankara: İmge Kitabevi.
- VANDOV, Dimitır, (1982), **Atatürk Döneminde Sovyet/Türk İlişkileri**, Almanya: Fa. Armağan Konrat-Infograph.

VASİLYEV, Alexander, (2017), "Atatürk'ün Alfabe Devrimi ve Bakü'de Kurulan Tüm Rusya Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi (VTSKNTA)'nin Faaliyeti (Yeni Rus Arşiv Belgelerine Göre)", **VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi (Atatürk ve Türk Kültür Coğrafyasında Kafkasya ve Çevresi)**, 13-15 Ekim 2015, Gence, Bildiri Kitabı, C.2, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1191-1195.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, (1977), **Anıların İzinde**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

VİTOL, Aleksandr, (2015), "Sosyal Alanda Rus-Türk Münasebetleri (1920-1950'li Yıllar)", **Soğuk Savaştan Günümüze Türk-Rus İlişkileri**, 28-29 Eylül 2010, St. Petersburg, **II. Çalıştay Bildirileri**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 115-119.

YERASİMOS, Stefanos, (2000), **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, İstanbul: Boyut Kitapları.

YILDIRIM, Seyfi, (2008), "Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Bürokrat ve Siyasetçi: Mehmet Sabri Toprak (1878-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXIV (71): s.513-542.

ZHUKOVSKY, Peter Mikhailovich, (1951), **Türkiye'nin Ziraî Bünyesi**, (Çev. C.Kıpçak- H.Nouruzhan- S. Türkistanlı), Ankara: Türkiye Şeker Fab. A.Ş.